

# مقایسه فرآیند همگرایی اکو و آ.سه. آن

علی امیدی

(دکترای روابط بین الملل، استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه اصفهان)

مقدور نیست و لذا حتی همکاری‌های صرفاً اقتصادی به مسائل سیاسی و اجتماعی تسری می‌یابند و بالعکس.

اتحادیه اروپا و آ.سه. آن\* از نمونه‌های بازر و موفق همکاری‌های منطقه‌ای می‌باشند. اتحادیه اروپا با انگیزه‌های اقتصادی شروع و به همکاری سیاسی نیز وارد شد و اتحادیه آ.سه. آن از انگیزه‌های سیاسی شروع و به همکاری اقتصادی رسیده است. سازمان همکاری اقتصادی (اکو)\*\* نمونه‌ای از سازمان همکاری منطقه‌ای می‌باشد که به دلیل عدم اراده سیاسی و فقدان هماهنگی در برنامه ریزی‌های سیاسی و اقتصادی، به رغم اینکه مانند اتحادیه آ.سه. آن تحت تاثیر منافع سیاسی غرب تشکیل شد، موفقیت چندانی نداشته است.

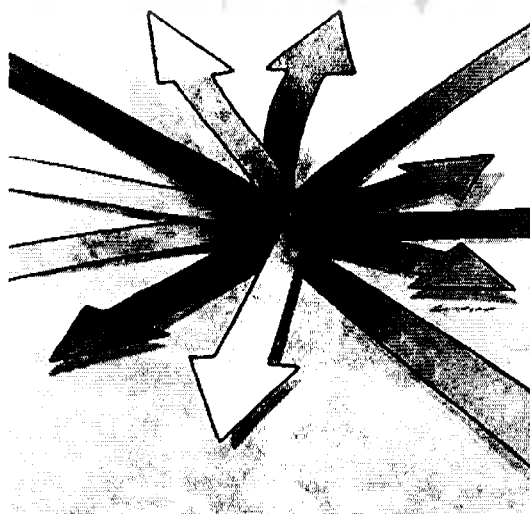
"سازمان همکاری اقتصادی" با نام اولیه "آر.سی.دی."\*\*\* در ژوئیه ۱۹۶۴ با عضویت ترکیه، ایران و پاکستان تشکیل شد. اتحادیه آ.سه. آن نیز در ۸ اوت ۱۹۶۷ با نام "اتحادیه ملل آسیای جنوب شرقی" با سابقه سازمان "آسا" که در سال ۱۹۶۱ تشکیل شده بود، با عضویت مالزی، اندونزی، سنگاپور، تایلند و فیلیپین تاسیس شد. این دو سازمان در واقع با حمایت ایالات متحده آمریکا در دو منطقه آسیای جنوب غربی و آسیای جنوب شرقی برای مقابله با نفوذ کمونسیم تشکیل شد و هدف اولیه آن‌ها کاملاً سیاسی بوده، که تحت پوشش

تحقیق حاضر نشان می‌دهد که مشکل اصلی اکو در مقایسه با آ.سه. آن فقدان پتانسیل‌های اقتصادی همکاری نیست، بلکه مشکل اصلی فقدان اراده سیاسی و زیرساخت‌های نهادی جهت پویا سازی این سازمان می‌باشد.

با توجه به اینکه موضوع تحقیق مقایسه میزان همگرایی میان دو منطقه آ.سه. آن و اکو است؛ از نظریه "کانتوری واشپیگل" برای مقایسه این دو منطقه استفاده شده است.

## مقدمه

در هزاره سوم، آهنگ جهانی شدن سریعتر از گذشته در مسیر ادغام دنیا در حرکت است و اقتصادهای ملی برای بقاء و آمادگی در رقابت جهانی به گروه‌بندی‌های منطقه‌ای پناه آورده‌اند. از آنجا که کشورهای جهان به تنهایی همه عوامل تولید را در اختیار ندارند، بنابراین کشورها به منظور دستیابی به آرمان‌هایی که بدون مساعدت جمعی امکان پذیر نیست، تلاش می‌کنند با تشکیل سازمان‌های اقتصادی منطقه‌ای موجب رونق اقتصادی خود و تکمیل چرخه تولید در یک منطقه جغرافیایی شوند. بایستی توجه داشت که متمایز کردن مسائل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی از یکدیگر



## جدول سیر تکامل همگرایی

سیاست ها	انواع همگرایی	منطقه آزاد تجاری	اتحادیه گمرکی	بازار مشترک	اتحادیه اقتصادی	اتحادیه سیاسی
حذف تعرفه ها و سهمیه ها		✓	✓	✓	✓	✓
اتخاذ سیاست تعرفه ای مشترک نسبت به طرفهای تجاری خارجی			✓	✓	✓	✓
تحرک عوامل تولید				✓	✓	✓
هماهنگ سازی سیاست های اقتصادی					✓	✓
وحدت کامل سیاست های اقتصادی						✓

وابستگی متقابل در یک منطقه از طریق شاخص هایی چون تجارت درون منطقه ای و هماهنگ سازی رویه ها، استانداردها و مقررات بازرگانی است. (۲) همگرایی اقتصادی به پنج شکل در جدول سیر تکامل همگرایی صورت می گیرد:

۱- ناحیه تجارت آزاد، ۲- اتحادیه گمرکی، ۳- بازار مشترک، ۴- اتحادیه اقتصادی و ۵- اتحادیه سیاسی. شکل زیر مشخصات هریک از انواع همگرایی فوق را نشان می دهد:

کانتوری واشپیگل، دو پژوهشگر امریکایی، از نظریه پردازان برجسته همگرایی هستند که دیدگاه خود را در سال ۱۹۷۰ مطرح ساخته اند، آنان چهار "متغیر الگویی" را به عنوان مهمترین عوامل موثر درون منطقه ای برای تعیین حدود طبیعی یک منطقه و نیز میزان انسجام در آن معرفی می کنند:

۱- ماهیت و میزان انسجام. منظور از انسجام، اندازه "مشابهت" و نیز "مکمل بودن" واحدهای سیاسی یک منطقه در زمینه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و وفاداری سازمانی است. ۲- ماهیت ارتباطات. یعنی در هم تنیدگی کشورهای منطقه از جهت ارتباط شهروندان، رسانه های مشترک، تبادل نظر نخبگان، ارتباط جاده ای و ریلی و توریسم می باشد. ۳- سطح قدرت. در این متغیر به توانایی بالفعل و بالقوه و نیز اراده کشور یا کشورهای یک سازمان در جهت همسان سازی سیاست های سایر کشورها با سیاست های سازمان مربوطه توجه می شود. ۴- ساختار روابط. در اینجا پتانسیل و سابقه روابط کشورهای عضو در روابط فیما بین از ستیز تا اتحاد بررسی می شود. (۳)

با مطالعه این شاخص ها می توان دریافت که کشورهای یک منطقه به سوی همگرایی پیش می روند یا اینکه عوامل واگرایی در میان آن ها قویتر عمل کرده اند. افزون بر متغیرهای چهارگانه درون منطقه ای، دو پژوهشگر مذکور با مطرح ساختن "سیستم اثر گذار" به بررسی نقش و نفوذ قدرت های برون منطقه ای و خارجی در یک منطقه می پردازند و می کوشند تا تاثیر آن را بر همگرایی ارزیابی نمایند. (۴) با توجه به اینکه موضوع تحقیق مقایسه میزان همگرایی میان دو منطقه آ. سه. آن و اکو می باشد؛ به نظر می رسد که بهترین نظریه جهت مقایسه تطبیقی مناطق مختلف جهان با یکدیگر و بیان وجوه افتراق و اشتراک میان آن ها استفاده از نظریه کانتوری واشپیگل است که سعی گردید از چار چوب نظری آن جهت ارائه بهتر مقایسه بین اکو و آ. سه. آن گرفته شود.

همکاری های اقتصادی پیگیری می شد. فعالیت آر. سی. دی. به علل گوناگون؛ از جمله بی اعتمادی و دلسردی اعضا از یکدیگر و همچنین وقوع انقلاب اسلامی در ایران به حالت تعلیق در آمد. اما در سال ۱۹۸۵، هر سه کشور عضو با تمایل بیشتر به همکاری اقتصادی، اکو را با هدف دنبال کردن اهداف اقتصادی آر. سی. دی. تشکیل دادند، اما در این هدف کامیاب نبودند.

فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری های آسیای مرکزی و قفقاز در سال ۱۹۹۱ در منطقه اکو و گرایش کشورهای سابقاً کمونیست منطقه آسیای جنوب شرقی به همکاری های منطقه ای با جهان کاپیتالیست منجر به گسترش دوسازمان اکو و آ. سه. آن شد. بنابراین کشورهای آذربایجان، قزاقستان، ازبکستان، فرقیزستان، افغانستان و ترکمنستان به حوزه جغرافیایی اکو و کشورهای ویتنام، لائوس، میانمار، کامبوج نیز به اتحادیه آ. سه. آن اضافه شدند. مقاله حاضر، در تلاش است، به روش تحلیلی و مقایسه ای زمینه های همگرایی و واگرایی را در میان اعضای اکو و اتحادیه آ. سه. آن مورد بررسی قرار دهد. برای انجام این منظور، از چار چوب نظری "کانتوری واشپیگل" (۱) استفاده خواهد شد.

### سوال اصلی:

دلایل موفقیت نسبی آ. سه. آن در مقایسه با اکو در چه عواملی است؟  
سوالات فرعی:

- ۱- چه عواملی موجب همگرایی یا واگرایی در سازمان اکو می شود؟
- ۲- چه عواملی موجب همگرایی یا واگرایی در اتحادیه آ. سه. آن می شود؟

### چار چوب تئوریک

همگرایی به معنی ترکیب و ادغام اجزاء در یک کل است. همگرایی هم در سطح داخل یک کشور معنی می دهد و هم در یک منطقه بین تعدادی از کشورها. در داخل کشور، به معنی ادغام بخش های مختلف کشور است. و در منطقه به معنی ادغام کشورهای آن منطقه. همگرایی یک طیف است که حد پایین آن به مفهوم ادغام اقتصادی و حد بالای آن به مفهوم اتحاد سیاسی و در پیش گرفتن سیاست خارجی مشترک است. همگرایی اقتصادی به معنی تعمیق

## بررسی مقایسه ای اکو و آ.سه.آن از جهت میزان انسجام اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و وفاداری سازمانی

### ۱- انسجام اجتماعی

انسجام اجتماعی در میان اعضای اکو و آ.سه.آن را با توجه به شاخص های قومیت، زبان و خط و فرهنگ مورد بررسی قرار می دهیم.

**الف) قومیت:** فارس و ترک، قوم غالب منطقه اکو هستند که این امر متغیر مثبت در فرآیند همگرایی است. با این وصف مساله اقوام مختلف در کشورهای عضو اکو با توجه به وجود مرزهای خاکی مشترک بین بعضی از اعضا و وجود اقوام مشترک در دو طرف مرز می تواند کانون بالقوه کشمکش و واگرایی باشد. میان ایران و آذربایجان مساله ناسیونالیسم آذری تنش آفرین است. هر چند موضوع اقوام کرد میان ایران و ترکیه در طول تاریخ هیچگاه به طور جدی نبوده، اما بارها دو کشور، همدیگر را به حمایت از کردهای مقیم در کشور متهم کرده اند، که بعضاً به تیره شدن روابط دو کشور انجامیده است. البته حل مساله قومیت اکراد میان دو کشور ایران و ترکیه نشان می دهد که اگر دولت ها به دلایل اقتصادی یا سیاسی، روابط خوبی داشته باشند، مسائل قومی نیز حل و فصل خواهند شد. ایران و پاکستان با مشکل بلوچستان روبرو بوده و در گذشته نیز مشکلاتی داشته اند. ایده تاجیکستان بزرگ نیز همواره مورد اختلاف افغانستان و تاجیکستان می باشد. تعداد قابل توجهی ترکمن در مرزهای شمالی ایران و ترکمنستان سکونت دارند، که این هم فرصت و هم تهدید است. میان تاجیکستان و ازبکستان نیز مشکلات مشابهی دیده می شود. اکثریت قابل توجهی تاجیک در شهرهای سمرقند و بخارا زندگی می کنند، که در سرزمین ازبکستان واقع شده و در سال های پس از استقلال دو جمهوری، کانون تنش های بسیاری بوده است. (۵) میان قرقیزستان و ازبکستان نیز مشکل استان اوش مطرح است. در مورد ازبک های ساکن تاجیکستان و درگیری های دره فرغانه و ازبکان ساکن ترکمنستان نیز همین مشکل قابل مشاهده است. (۶) اما با همه این، مشکلات قومی، مساله خاصی در اکو نمی باشد. چرا که در اروپا، آسیا، آفریقا و آمریکا نیز وضع چنین می باشد، در کمتر منطقه ای از جهان می توان مرزهایی پیدا کرد که اقوام کاملاً همگن داشته باشد. تنوع قومی هم فرصت است و هم تهدید. فرصت از این جهت که در هر کشور اکو می توان شباهت های قومی یافت و این به همگرایی کمک می کند: مثلاً ترک ها و فارس ها در اکثر کشورهای اکو یافت می شوند. با توجه به فرآیند جهانی شدن، ناسیونالیسم قومی به حاشیه رانده شده است و نقش بازدارنده قبلی را ندارد.

در میان کشورهای عضو اتحادیه آ.سه. آن ۷۰ درصد جمعیت اندونزی و ۶۰ درصد جمعیت مالزی و ۶۹ درصد جمعیت برونی را اقوام ملایو تشکیل می دهند، و کاملاً تحت تأثیر آداب و رسوم و فرهنگ مشابه می باشند؛ بنابراین، نژاد ملایو نقش مهمی در انسجام نژادی کشورهای اندونزی، مالزی و برونی دارالسلام دارد. همچنین حدود ۴ درصد از جمعیت تایلند و ۱۵ درصد از جمعیت سنگاپور نیز از نژاد ملایو می باشند. (۷) سایر کشورهای منطقه آ.سه. آن از جهت نژادی و قومی متعلق به اقوام تایی، خمر، لاو، چینی، برمه ای، فیلیپینی و ویتنامی می باشد. (۸) البته اختلاط قومی در همه کشورهای آسیای جنوب شرقی وجود دارد، اما به علت عدم

اختلاف میان اقوام مختلف در هر یک از کشورها، تنش های نژادی خاصی در منطقه آسه آن مشاهده نمی شود. با این وصف، کشورهای آسه آن از جهت قومی، منطقه متکثر محسوب می شوند و تنوع قومی نقش بازدارنده در فرآیند همگرایی ایفا نکرده است.

**ب) زبان و خط:** در میان کشورهای اکو سه زبان عمده وجود دارد: روسی، فارسی و ترکی. ولی عملاً دولت های اکو انگلیسی را به عنوان زبان رسمی مذاکرات و قراردادها پذیرفته اند. بنابراین عدم انسجام زبانی به مانند سایر اتحادیه های موفق اقتصادی به این ترتیب حل و فصل می گردد. در منطقه آسیای جنوب شرقی زبان ملایو، به عنوان زبان رسمی و بعضاً زبان محلی کشورهای اندونزی، مالزی، سنگاپور، برونی، جنوب تایلند و تا حدودی در ویتنام به حساب می آید و همچنین زبان انگلیسی به عنوان زبان اداری و حکومتی با زبان دوم در هر یک از کشورهای این منطقه باعث نزدیک شدن آن ها به یکدیگر و سهولت برقراری ارتباط بین مردم این کشورها می شود.

**ج) فرهنگ:** تمامی کشورهای عضو اکو به جهان اسلام تعلق دارند و بیش از ۹۵ درصد از جمعیت آن ها را مسلمانان تشکیل می دهند. اما نقش دین در این کشورها به یک اندازه نیست. در کشورهای تازه استقلال یافته به علت حضور و تبلیغات هفتاد ساله رژیم کمونیستی، تبلور دین در جامعه چندان محسوس نیست. ترکیه به خاطر حکومت لائیک در هفتاد و چند سال اخیر، چهره ای غیر دینی تر نسبت به ایران و افغانستان و پاکستان دارد. تقریباً ۷۵ درصد از جمعیت مسلمان منطقه پیرو اهل سنت می باشند که اکثریت آن ها پیرو مکتب حنفی بوده و فقط کردهای ایران و ترکیه پیرو مکتب شافعی می باشند. حدود ۲۵ درصد از جمعیت نیز شیعه دوازده امامی می باشند که در ایران، آذربایجان و پاکستان و افغانستان زندگی می کنند. با تمام این احوال، اختلافات تاریخی شیعه و سنی را نمی توان از نظر دور داشت. با این وصف اسلام بیش از اینکه نقش منفی داشته باشد می تواند عامل تسهیل کننده در فرآیند همگرایی اکو داشته باشد زیرا دو فرد مسلمان به رغم اختلاف دیدگاه بهتر می توانند تفاهم داشته باشند تا یک مسلمان با یک غیر مسلمان. (۹)

وجوه اشتراک فرهنگی در منطقه اکو مشهود و محسوس است. به جز بخشی از قزاقستان و قرقیزستان، سایر کشورها عموماً در حوزه تمدن بزرگ اسلامی جای داشته اند. آذربایجان، ترکمنستان، افغانستان و بخش هایی از پاکستان، تاجیکستان و ازبکستان در سده های اخیر در چارچوب ایران بزرگ بوده اند، که متأثر از فرهنگ و تمدن ایرانی و فارسی می باشند و همچنین اضافه شدن عامل اسلام باعث شد که از شباهت فرهنگی بسیار برخوردار باشند. برگزاری نماز جماعت در مساجد، رمضان و روزه داری، جشن های عید فطر و عید قربان، نمازهای جمعه، مراسم تولد، ازدواج، مرگ و به خاکسپاری، مدارس دینی، سوگواری، وضعیت زنان و حجاب البته با تفاوت های محلی خاص خود، در سراسر منطقه اکو مشابه است. در سایر حوزه های فرهنگی نیز همچون شعر، ادبیات، سینما، تئاتر، آموزش، خوراک و پوشاک، آداب و رسوم اجتماعی و بسیاری شاخص های دیگر شباهت و یکسانی به چشم می خورد. (۱۰)

از لحاظ تاریخی، ایران، افغانستان، ترکمنستان، تاجیکستان و

دو گروه کشورهای اصلی و کشورهای تازه پیوسته به اتحادیه می شوند، کشورهای مالزی، اندونزی، سنگاپور، تایلند و فیلیپین اعضای اصلی اتحادیه می باشند، که همگی دارای نظام اقتصاد آزاد و سرمایه داری به شیوه غرب هستند. اما بقیه کشورها تازمانی که دارای نظام سوسیالیستی بودند، نتوانستند به این اتحادیه وارد شوند و بعد از طی مراحل در جهت گرایش به نظام اقتصاد آزاد و پس از طی مرحله گذار از نظام سوسیالیستی به نظام اقتصاد آزاد به عضویت اتحادیه آ.سه. آن پذیرفته شدند. (۱۴)

**ب) مکمل بودن اقتصاد کشورها:** مکمل بودن اقتصاد کشورهای آکو و آ.سه. آن، را با دو شاخص سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI) و سهم درون منطقه ای آن و الگوی تجارت خارجی کشورهای دو منطقه و سهم درون منطقه ای آن اندازه گیری می کنیم. صاحب نظران بر این باورند که کشورهای در حال توسعه معمولاً اقتصادهای رقیب دارند. ایران، آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان از صادرکنندگان نفت و گازند و با یکدیگر رقابت دارند. این کشورها در زمینه اکتشاف و استخراج و توسعه منابع دریایی به فن آوری پیشرفته و سرمایه گذاری خارجی نیاز دارند. ترکیه و پاکستان و افغانستان از خریداران انرژی هستند. اما نیاز آن ها آنقدر نیست که تمام صادرات نفت و گاز کشورهای تولید کننده آکو را جذب کنند. ولی در پاره ای زمینه ها به طور طبیعی جنبه های تکمیلی هم وجود دارد. حمل و نقل و ارتباطات، دو حوزه مهم برای همکاری و همگرایی است. تمامی اعضای آکو از کشورهای در حال توسعه اند و بیشتر آن ها صادرکنندگان مواد اولیه و تولیدات کشاورزی اند. یکی از اقلام مهم واردات آنان را فن آوری پیشرفته، ماشین آلات و تجهیزات صنعتی تشکیل می دهد. کشورهای عضو آکو در تولید این کالاها ضعف دارند. با این حال، ساختار اقتصادی کشورهای عضو آکو هر چند مکمل یکدیگر نیست، اما مزیت های نسبی در حوزه اقتصاد آن ها وجود دارد که در صورتی که برنامه ریزی متعهدانه ای برای آن وجود داشته باشد و تحت تأثیر ملاحظات سیاسی قرار نگیرد می تواند کمکی به ایجاد همگرایی باشد. صنعت نساجی ترکیه، دانش فنی پتروشیمی و استخراج نفت و گاز و صنایع برق ایران و صنعت هسته ای پاکستان در این زمینه قابل طرح می باشند.

برنامه صنایع تکمیلی اعضای آ.سه. آن، از سال ۱۹۸۱ شروع به کار کرد و کارهایی در تولید محصولات مکمل در بخش صنعتی به منظور فراهم کردن، امکان مبادلات ترجیحی در میان اعضای آ.سه. آن، مثل تولید قطعات در صنایع اتومبیل سازی در کشورهای مختلف منطقه صورت گرفت. تعداد پروژه های مشترک در بین کشورهای اتحادیه آ.سه. آن، از جمله ساخت قطعات اتومبیل و کاغذ اسکناس، تولید پتاس، فلدسیات، کواتر و فن آوری گوشت و توافق در جهت بالا بردن سقف سرمایه گذاری در

آذربایجان یک دوران طولانی هم سرنوشت و همگام بوده اند. قزاقستان در شمال با روس ها و در شرق با چین تاریخ مشترک بیشتری دارد. با این وصف، مردمان منطقه آکو هر چند از نظر قومی، زبان و خط، دین و مذهب، فرهنگ، تاریخ و میراث مشترک دارای مشابهت های فراوانند، اما مساله اصلی در حال حاضر آگاهی به مشترکات آن ها و همچنین شناساندن این مشترکات به مردم منطقه جهت نزدیک کردن آن ها به هم می باشد. البته کارهایی در این زمینه از طرف موسسه فرهنگی آکو صورت گرفته است. این موسسه اقدام به انتشار تألیفاتی راجع به رسوم ملی، هنر، ادبیات، علوم تاریخ منطقه کرده است و همچنین به برگزاری جشنواره های تئاتر و نمایشگاه های مختلف از سال ۲۰۰۲ تاکنون همت داشته است. از کارهایی که در این زمینه از طرف ایران صورت گرفته، افتتاح زورخانه در افغانستان و تاجیکستان و توجه به موسیقی مقامی به عنوان موسیقی مشترک منطقه آکو می باشد. (۱۱)

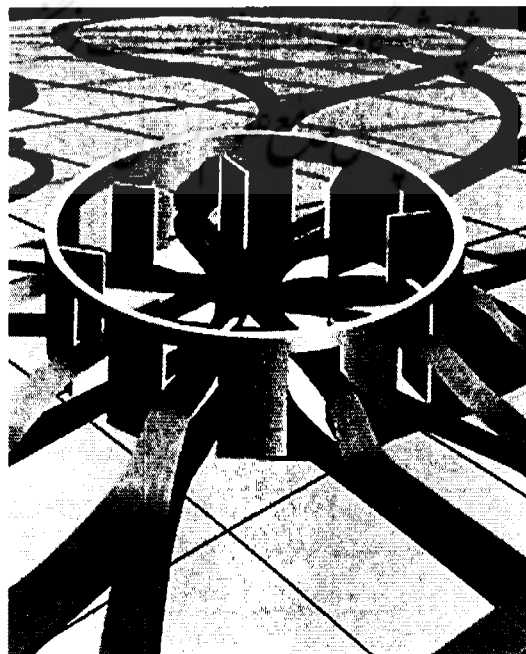
در آ.سه. آن. اسلام و بودائیسیم مذهب غالب منطقه را تشکیل می دهد. ۸۱ درصد از جمعیت اندونزی، ۱۵ درصد از مردم سنگاپور، کمتر از ۳ درصد مردم تایلند، ۵ درصد مردم فیلیپین، ۶۱ درصد جمعیت مالزی، ۵ درصد مردم کامبوج، ۶۷ درصد مردم بروئی و حدود ۴ درصد مردم برمه مسلمان هستند. آیین بودا نیز نقش مهمی در انسجام اجتماعی منطقه آ.سه. آن ایفا کرده است. ۵۱ درصد مردم سنگاپور، ۹۵ درصد مردم تایلند، ۱۳ درصد مردم بروئی، ۸۹ درصد جمعیت برمه، ۹۳ درصد مردم کامبوج و اکثریت مردم لائوس و ویتنام بودایی هستند. (۱۲)

آ.سه. آن نیز از نقطه نظر فرهنگی به دلیل تأثیر اختلاطی از آیین های اسلام و بودا و تاحدودی آئین کنفوسیوس و مسیحیت بر فرهنگ و اخلاق مردم منطقه، باعث گرایش کشورهای منطقه به همدیگر شده است. البته سیاست تساهل مذهبی که از سوی همه کشورهای عضو اتحادیه آ.سه. آن اتخاذ شده و وجود خصلت نرم خوئی در مردم این سرزمین که پذیرش هر آئین و رسوم را آسان کرده، باعث اختلاط مذهبی در این منطقه شده است. در آ.سه. آن، تکثر فرهنگی بسیار قابل توجه است و میراث تاریخی مشترک به قوت آکو نیست.

## ۲- انسجام اقتصادی

**الف) مشابهت نظام اقتصادی:** در میان اعضای آکو تشابه نظام های اقتصادی مشاهده نمی شود. ترکیه و پاکستان دارای اقتصاد آزاد، ایران دارای اقتصاد مختلط و بازار آزاد است. شش کشور بازمانده از شوروی همگی دارای نظام سوسیالیستی و متمرکز بوده که پس از استقلال با دشواری هایی برای گذار از این سیستم با نظام بازار آزاد روبرو می باشند. (۱۳)

در میان اعضای آ.سه. آن که شامل



جدول (۱): تجارت اکو (میلیارد دلار آمریکا)

	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
صادرات	۵۹,۳	۶۸,۷	۸۳,۲	۸۲,۳	۹۴,۶
واردات	۸۱,۳	۷۵,۴	۹۳,۰	۸۴,۹	۱۰۳,۳
کل حجم تجاری	۱۴۰,۶	۱۴۴,۱	۱۷۶,۲	۱۶۷,۲	۱۹۷,۹
کل صادرات (تغییرات)	-۱۱,۲	۱۶,۰	۲۱,۱	-۱,۱	۱۴,۹
صادرات درون منطقه ای - درصد سالیانه	۶,۱	۵,۰	۵,۵	۵,۱	۵,۴
نسبت تجاری درون منطقه ای	۵,۳	۵,۰	۵,۳	۵,۱	۵,۲

مأخذ: ECO Secretariat database, International trade statistics 2002, WTO.

واصل گردید و ۴۲ مورد به ارزش ۸/۱۸۰ (میلیون باهت تایلند) مجوز داده شد. سرمایه گذاری مستقیم خارجی در آ.سه. آن در سال ۲۰۰۰ به ۱۳/۸ میلیارد دلار کاهش یافت. از این رقم سرمایه گذاری، ۱/۴ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۹ و ۹۶/۹۱ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ توسط کشورهای آ.سه. آن در یک شهر انجام گرفت. (۱۶)

به طور کلی، اکو با احراز کردن ۱/۳ درصد از سهم سرمایه گذاری مستقیم خارجی، چیزی حدود ۸/۲۷۳ میلیارد دلار سرمایه گذاری مستقیم خارجی داشت که سهم درون منطقه ای آن بسیار نازل است. بسیاری از سرمایه گذاری خارجی در اکو توسط شرکت های بزرگ نفتی در پروژه های نفتی صورت می گیرد. (۱۷)

از سال ۲۰۰۲، رقم صادرات کشورهای اکو در منطقه دورقمی شد. البته این امر شاید مدیون افزایش قیمت نفت باشد. با توجه به افزایش درصد صادرات جهانی، کشورهای اکو نیز کم و بیش شاهد افزایش درصد صادرات

پروژه های مشترک از شاخص های وجود اقتصادهای مکمل در بین کشورهای عضو می باشد. در میان کشورهای اتحادیه آ.سه. آن، برونی، مالزی، اندونزی صادرکننده نفت و گاز و کشورهای فیلیپین، سنگاپور، تایلند واردکننده این مواد می باشند. در حال حاضر کشورهای میانمار- تایلند، سنگاپور-اندونزی، تایلند-مالزی، از طریق خط لوله گاز به هم متصل می باشند. شبکه انتقال برق کشورهای عضو اتحادیه نیز شاخص دیگری برای نشان دادن میزان مکملیت اقتصاد کشورهای عضو می باشد، هر چند در زمینه هایی از جمله محصولات جنگلی و چوب و الوار میان کشورهای اتحادیه رقابت هایی نیز وجود دارد، اما همه تلاش هادر جهت کاهش رقابت اقتصادی می باشد. (۱۵) تنها در سال ۱۹۹۹ سرمایه گذاری مستقیم خارجی در آ.سه. آن، به ۱۴/۷ میلیارد دلار افزایش یافت. فقط در ژانویه - ژوئن ۲۰۰۵، ۶۰ مورد پیشنهاد پروژه سرمایه گذاری بین کشورهای آ.سه. آن، به ارزش ۱۱۷۹۴ (میلیون باهت تایلند) از طرف دبیرخانه آ.سه. آن

جدول (۲): مهمترین شرکای تجاری کشورهای عضو اکو (۲۰)

نام کشور	صادرات	واردات
آذربایجان	ایران - روسیه - گرجستان - چین - ترکیه	ترکیه - روسیه - اوکراین - ایران - آلمان
ازبکستان	روسیه - ایتالیا - تاجیکستان - اوکراین - قزاقستان	کره جنوبی - روسیه - آلمان - قزاقستان - ترکیه
افغانستان	پاکستان - تایلند	سنگاپور - ژاپن - هلند - چین - پاکستان
ایران	ژاپن - انگلستان - فرانسه - ایتالیا - امارات	آلمان - ژاپن - ایتالیا - امارات - انگلیس
پاکستان	امریکا - چین - انگلیس - آلمان - ژاپن	امریکا - ژاپن - آلمان - مالزی - چین
تاجیکستان	هلند - ازبکستان - روسیه - قزاقستان - کره جنوبی	ازبکستان - روسیه - قزاقستان - اوکراین - ترکمنستان
ترکمنستان	روسیه - ترکیه - قزاقستان - ایتالیا - ایران	روسیه - ترکیه - اوکراین - آمریکا - آلمان
ترکیه	آلمان - امریکا - ایتالیا - انگلیس - فرانسه	آلمان - ایتالیا - امریکا - فرانسه - انگلیس
قزاقستان	روسیه - هلند - چین - ازبکستان - آلمان	روسیه - آلمان - امریکا - ترکمنستان - ترکیه - ازبکستان
قرقیزستان	ازبکستان - روسیه - قزاقستان - سوئیس	روسیه - ازبکستان - قزاقستان - ترکیه - چین

### ۳- انسجام سیاسی

ده کشور عضو اکو، نظام‌های سیاسی نسبتاً متفاوتی دارند، افغانستان در حال حاضر (سال ۲۰۰۵) دارای حکومت جمهوری اسلامی می‌باشد، اما با حضور نیروهای آمریکایی در این کشور و همچنین درگیری‌های داخلی و حضور گروه القاعده با مشکلات سیاسی و امنیتی حاد روبروست. در پاکستان شاهد حکومت جمهوری اسلامی هستیم، اما از آغاز تاسیس تاکنون نظامیان در این کشور با کودتاها مکرر دائماً حاکمیت داشته‌اند. در کل، نظام دموکراسی در پاکستان بسیار لرزان است. ایران دارای نظام جمهوری اسلامی است، اما با داشتن نظام ولایت فقیه، دارای وضعیتی منحصر به فرد در میان اعضای اکو است. در ترکیه شاهد یک نظام دموکراسی به شیوه غربی ولایت هستیم. در کشورهای آسیای مرکزی نیز با وجود هفتاد سال سابقه نظام‌های بدون انتخابات آزاد، در سال‌های اخیر جمهوری لائیک برقرار شده است. اما با اندکی توجه مشاهده می‌شود که این حکومت‌ها فقط اسماً جمهوری می‌باشند. با گذشت یک دهه از زمان استقلال کشورهای آسیای میانه هنوز اقتدارگرایی در این کشورها تداوم دارد. (۲۳)

به دلیل همین عدم انسجام سیاسی است که اکو حتی نتوانست یک موافقتنامه حذف سیاسی امضاء کند، حتی ذکر نام خدا بر روی توافقاتی که در تهران صورت می‌گرفت با اعتراض بعضی اعضا، خصوصاً ترکیه مواجه گردید. (۲۴)

از لحاظ سیاسی در آ.سه. آن با کشورهای دارای نظام دموکراسی، پادشاهی، دولت‌های کمونیستی و حکومت نظامیان مواجه هستیم. ما به رغم تفاوت ظاهری در نظام حکومتی شاهد مشابهت نسبی در سیستم سیاسی کشورهای عضو اتحادیه آ.سه. آن می‌باشیم. در کشورهای اندونزی، سنگاپور و فیلیپین نظام دموکراسی، در مالزی نظام حکومتی پادشاهی مشروطه با نهادهای لیبرال دموکراسی، در کامبوج سیستم پادشاهی با وفاداری به نظام دموکراسی و سیستم چند حزبی و در تایلند و برونئی نظام حکومتی پادشاهی مشروطه دارای نظام پارلمانی، در جهت کاهش اختیارات پادشاه و سپردن قدرت به دست نهادهای دموکراتیک، نمایانگر تشابه نسبی در نظام حکومتی کشورهای آسیای جنوب شرقی می‌باشد. البته حکومت نظامیگران در میانمار در اینجا قدری استثناء است که علائم مثبت سیاسی از سال ۲۰۰۱ جهت حضور نظام دموکراسی هدایت شده در این کشور، به نزدیکی شباهت در نظام حکومتی کشورهای منطقه کمک کرده است. (۲۵)

انسجام نسبی سیاسی در میان آ.سه. آن به این سازمان اجازه داده است که تاکنون توافقنامه‌های مهم سیاسی زیر را به امضاء رسانده و آن را به اجراء در آورد:

- اعلامیه ۱۹۶۷ بانکوک به هنگام تأسیس سازمان،
- پیمان مودت و دوستی بالی در سال ۱۹۷۶،
- اعلامیه ۱۹۷۱ کوالالامپور در اعلام آسیای جنوب شرقی به عنوان منطقه صلح، آزادی و بیطرف،

خود بودند. طی سال‌های ۲۰۰۲-۱۹۹۸ صادرات اکو با روند افزایش بالغ بر ۹۴/۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۲ برآورد گردید. منطقه اکو ۱/۴۷ درصد و ۱/۵۴ درصد به ترتیب صادرات و واردات جهانی را در سال ۲۰۰۲ به خود اختصاص داده است. صادرات درون منطقه ای اکو بالغ بر ۵/۴ درصد در سال ۲۰۰۲ برآورد گردید. کشورهای ایران، پاکستان و ترکیه ۷۹/۷ درصد حجم صادرات اکو را تشکیل می‌دهند که ترکیه در این میان به تنهایی ۳۸/۱ درصد تخمین زده شد. طبق آمار ۲۰۰۲، سهم صادرات درون منطقه ای پاکستان ۴/۹ درصد، ترکیه ۲/۹ درصد، ایران ۲/۱ درصد و قزاقستان ۸/۵ درصد، آذربایجان ۷/۸ درصد، ترکمنستان ۲۱/۳ درصد، قرقیزستان ۲۲/۳ درصد و تاجیکستان ۲۶/۶ درصد محاسبه گردید. کارشناسان معتقدند که موانع تعرفه‌ای، هزینه‌های حمل و نقل، رقابتی بودن اقتصاد منطقه اکو و فقدان اطلاعات از پتانسیل‌های یکدیگر، از عوامل اصلی نازل بودن سهم تجارت درون منطقه ای اکو می‌باشد. (۱۸)

طبق آمارهای سازمان تجارت جهانی، مجموع صادرات آ.سه. آن در سال ۲۰۰۴، ۴۵۱ میلیارد دلار برآورد گردید که فقط ۲۲/۳ درصد آن درون منطقه ای (معادل ۱۰۵ میلیارد دلار) و ۷۶/۷ درصد دیگر آن را صادرات برون منطقه ای به ارزش ۳۴۶ میلیارد دلار تشکیل می‌دهد. مجموع واردات جهانی آ.سه. آن نیز ۳۸۹ میلیارد دلار می‌باشد که مانند صادرات اتحادیه، ۲۳/۳ درصد آن مربوط به واردات درون منطقه ای و ۷۶/۷ درصد آن مربوط به واردات برون منطقه ای می‌گردد. (۱۹)

حجم واردات درون منطقه ای اکو کمتر از صادرات درون منطقه ای آن است. به عبارت دیگر کشورهای عضو اکو در زمینه واردات بیشتر به خارج از منطقه وابسته‌اند. با توجه به جدول (۳) مشاهده می‌شود که مهم‌ترین طرف‌های تجاری عمده کشورهای عضو اکو از کشورهای خارج از منطقه می‌باشند. تجارت برون منطقه ای عامل بازدارنده و نیرومندی است که همگرایی در منطقه اکو را دشوارتر می‌سازد.

از زمان تأسیس آ.سه. آن، حجم تجارت درون منطقه ای آن بین ۱۵-۱۲ درصد بود. بنیانگذاران این سازمان برای تقویت روابط تجاری مبادرت به تدوین "ترتیبات تجاری با تعرفه ترجیحی" در سال ۱۹۷۷ کردند. ۱۰ سال بعد، این توافق در حوزه‌های مختلف گسترش یافت. در اجلاس سران این سازمان در سال ۱۹۹۲ طرح بزرگ ایجاد "منطقه آزاد تجاری آ.سه. آن" تصویب شد، هدف آن حذف تدریجی موانع تعرفه‌ای و غیر تعرفه‌ای است. در اجلاس سران ۱۹۹۵ جدول زمانی ۱۰ ساله برای تحقق طرح مزبور پیش بینی شد. در اجلاس سران ۱۹۹۷، چشم‌انداز آ.سه. آن تا سال ۲۰۲۰ تدوین گردید و در اجلاس سران ۱۹۹۸ دستور کار اجرایی این چشم‌انداز تصویب گردید. (۲۱)

در واقع عملاً تعرفه‌ها بین برونئی، اندونزی، مالزی، فیلیپین، سنگاپور و تایلند در مورد بسیاری از کالاها برداشته شده و یا بین ۵-۰ درصد تقلیل یافته است به این دلیل است که حجم تجارت درون منطقه ای آ.سه. آن از ۱۲ درصد ۱۹۶۸ به ۲۵ درصد در سال ۲۰۰۲ افزایش یافته است، با این روندی که آ.سه. آن در پیش گرفته است روند حذف تعرفه‌های تجاری منطقه از جدول زمانی پیش بینی شده جلوتر است. در واقع، آ.سه. آن با سرعت تمام به سوی تحقق فاز اول همگرایی

● اعلامیه ۱۹۹۲ مانیل در خصوص دریای چین جنوبی،  
● پیمان بانکوک در سال ۱۹۹۷ مبنی بر اعلام منطقه به عنوان  
« منطقه عاری از سلاح های هسته ای »

● تدوین چشم انداز ۲۰۲۰. آ. سه. آن در کوالالامپور (۱۹۹۷)، و  
● توافقنامه بالی دوم در سال ۲۰۰۲.

آ. سه. آن همچنین برای حل و فصل اختلافات کشورهای منطقه  
توافقات حقوقی مختلفی به امضاء رسانده است و فرهنگ "گفتگو" تبدیل  
به گفتمان غالب منطقه شده است. (۲۶)

#### ۴- انسجام سازمانی

داشتن شخصیت حقوقی مستقل از دولت های عضو برای یک  
سازمان، تضمین کننده اعتبار آن است. در این صورت است که تصمیمات  
آن برای آن ها الزام آور و غیر قابل امتناع می شود. آکو از چنین ویژگی  
برخوردار نیست. عضویت یا گرایش به سازمان رقیب، یکی از دلایل موثر  
برضعف انسجام سازمانی آکو می باشد. ترکیه اهمیت بیشتری به اروپایی  
بودن خود می دهد و در آرزوی پیوستن به اتحادیه اروپاست. یکی دیگر از  
این سازمان های رقیب، سازمان همکاری شانگهای است. روسیه، چین،  
قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان و ازبکستان، اعضای اصلی و ایران و  
پاکستان اعضای ناظر این سازمان می باشند. همچنین تمایل آذربایجان  
به عضویت در نهادهای اروپایی مانند شورای همکاری و امنیت اروپا،  
نمایانگر نگرش ضعیف آن به آکو می باشد. در واقع کشورهای آکو هنوز در  
اراده خود جهت کارآمد سازی آکو و اعلان وفاداری حداکثری به آن دچار  
تردید هستند.

با این وصف، هر چند عضویت کشورهای آکو در سازمان های اقتصادی  
مختلف نشانه پائین بودن جایگاه آکو برای کشورهای عضو است، ولی از  
مفید بودن عضویت در این سازمان نمی کاهد. به عبارت دیگر، به رغم  
وفاداری های چند جانبه دولت ها به سازمان های مختلف، کماکان آکو  
می تواند از جهت اقتصادی برای کشورهای عضو فایده داشته باشد، هر چند  
که میزان این فایده تقلیل یابد. به هر حال سود اقتصادی - سیاسی عضویت  
در آکو و کارآمد سازی این سازمان به مراتب بیشتر از هزینه های آن است.  
چون همکاری در آکو بیشتر فرصت است تا تهدید.

در منطقه آ. سه. آن سازمان رقیب مطرح وجود ندارد و آ. سه. آن به  
عنوان شخصیت حقوقی مستقل حوزه همکاری این سازمان را با جهان  
خارج گسترش داده است. به این دلیل است که می بینیم نهادهای مکملی  
چون سازمان همکاری آسیا - اروپا ( آسم )، آسیا - پاسفیک ( آپک ) و  
آ. سه. آن ۳+ ( چین، ژاپن و کره جنوبی ) ایجاد شده است. همچنین  
جهت گیری های واحد این کشورها در مسائل بین المللی و منطقه ای از  
جمله اعلام منطقه آسیای جنوب شرقی به عنوان منطقه عاری از  
سلاح های اتمی و اتخاذ مواضع مشترک در دیگر مسائل سیاسی سازمان  
ملل متحد و قرار گرفتن در گروه غیر متعهدها و تلاش برای حل  
مسالمت آمیز مساله چین جنوبی نشانه هایی برای اثبات وجود انسجام  
سازمانی در اتحادیه آ. سه. آن می باشد. ( ۲۷ ) به عبارت دیگر، کشورهای  
عضو آ. سه. آن پذیرفتند که این نهاد دارای شخصیت مستقل است و

صلاحیت برقراری رابطه با سایر نهادهای بین المللی را دارد. در منطقه  
آ. سه. آن سازمان رقیب برای اعلان وفاداری اعضا وجود ندارد.

#### ماهیت ارتباطات

اعتقاد بر این است هر چه ارتباط افراد و نخبگان یک منطقه بیشتر باشد  
به هم پیوندی آن منطقه بیشتر شده و نخبگان و ادار می شوند در پیشبرد  
فرآیند همگرایی گام بردارند. اگر درصد توریسم، ملاقات های مقامات و  
نخبگان کشورهای منطقه و وجود رسانه مشترک را از شاخص های  
ارتباطات یک منطقه تلقی کنیم موقیعت آ. سه. آن به مراتب بهتر از آکو  
است.

تعداد توریست های وارده به منطقه آکو در سال ۲۰۰۲ بالغ بر ۱۶۳۹۱  
میلیون نفر بودند که آمار دقیقی از توریست های درون منطقه ای آکو وجود  
ندارد، ولی با توجه به اینکه حدود ۱۳/۵ میلیون نفر از آمار فوق مربوط به  
توریست های وارده به ترکیه هستند، پیش بینی می شود که سهم توریسم  
درون منطقه ای بسیار نازل باشد. ( ۲۸ ) از جهت ملاقات های نخبگان  
رسمی و غیر رسمی در منطقه آکو، تنها ۴۱ نشست از اول ژانویه ۲۰۰۵ تا  
آخر نوامبر ۲۰۰۵ ثبت شده است، در حالیکه آ. سه. آن ماهانه ۵۰۰ نشست  
دارد. ( ۲۹ ) در مورد رسانه مشترک، آکو فاقد یک رسانه صوتی یا تصویری  
و چاپی است، هر چند که فصلنامه های تخصصی مانند آسیای مرکزی و  
قفقاز، آمودریا و غیره در ایران و موارد مشابه آن در سایر کشورهای آکو تولید  
می شود. همچنین اعطای بورسیه به تعداد قلیلی از دانشجویان کشورهای  
آکو در ایران و ترکیه برای مدتی است رایج می باشد؛ با این وصف تا رسیدن  
به نقطه مطلوب فاصله زیاد وجود دارد. پیش بینی می شود با احداث خط  
آهن مشهد - سرخس - تجن و تکمیل خط آهن آلمانی - تهران - استانبول،  
تا حدودی ارتباط بین فردی در آکو تقویت شود. زیرا منطق ژئوپلیتیک برای  
کشورهای محاط در خشکی ایجاب می کند که با تقویت شبکه های  
ارتباطی به آب های آزاد راه یابند. ایران و ترکیه چنین فرصتی را برای  
کشورهای آکو فراهم می کنند. بنابراین در صورت تسریع در ایجاد و راه  
اندازی شبکه های ارتباطی، طبعاً حجم ارتباطات بین فردی در آکو تقویت  
خواهد شد.

در میان کشورهای آکو، بیشتر حجم ارتباط بین ترکیه از یکسو و سایر  
کشورهای آکو از سوی دیگر می باشد. این به دلیل تسهیلات گذرنامه ای  
و حذف روادید می باشد. اگر آکو بخواهد به تقویت ارتباطات در میان اعضای  
خود کمک کند، می بایست موانع عریض و طویل تشریفات اخذ روادید را از  
میان بردارد. ( ۳۰ )

عامل مهم دیگر که در همگرایی منطقه ای در بحث ارتباطات تأثیر گذار  
می باشد، خطوط انتقال نفت، گاز و برق در منطقه آکو می باشد. سه  
کشور قزاقستان، ترکمنستان و ازبکستان دارای خطوط لوله مشترک  
می باشند. تلاش این کشورها برای انتقال گاز خود به ترکیه و پاکستان از  
طریق ایران و افغانستان به همگرایی در منطقه کمک بسزایی خواهد کرد،  
هر چند به نظر می رسد که خط لوله باکو - جبهان ایران را در حاشیه قرار دهد.  
علاوه بر این، قراردادهای معاوضه نفت بین ایران و ترکمنستان و ایران و  
قزاقستان نیز باعث همکاری بیشتر این کشورها می شود. شبکه برق

کشورهای آسیای مرکزی نیز بهم پیوسته است. قرقیزستان و ترکمنستان تولیدکنندگان عمده برق بشمار می آیند و به کشورهای دیگر آسیای مرکزی نیز صادر می کنند. اتصال شبکه های برق ایران، پاکستان، افغانستان، ترکمنستان، ترکیه و آذربایجان، از سال ۲۰۰۳، موجب افزایش همکاری در این زمینه شده است. کشورهای عضو اکو جهت افزایش موثر کارکرد موازی سیستم های برق کشورهای عضو ایجاد یک سیستم برق مشترک منطقه ای را مورد تاکید قرار داده اند.

وجود راه های ارتباطی گسترده، در کنار آب های آزاد و همچنین گسترش راه آهن در میان کشورهای عضو اتحادیه باعث افزایش رفت و آمد افراد در میان کشورهای آسیای جنوب شرقی شده است. در سال ۲۰۰۲ حدود ۴۴ میلیون نفر و در سال ۲۰۰۳ حدود ۳۷/۵ میلیون نفر جهانگرد به منطقه آ. سه. آن سفر کرده اند که حدود ۴۰ درصد آن ها مسافران درون منطقه ای بودند. گفته می شود که علت اصلی رونق توریسم در منطقه آسان سازی صدور روادید خصوصاً برای کشورهای منطقه، جاذبه های جهانگردی و آزادی عمل جهانگردان می باشد. کشورهای آ. سه. آن بر تشویق روابط خویش، پیش نویس حذف روادید را امضاء کردند و سازوکارهای اجرای آن را مورد مطالعه قرار می دهند. (۳۱)

در طول دوران حیات آ. سه. آن، روابط گسترده در سطح دوجانبه و چندجانبه، موافقتنامه های همکاری اقتصادی، تجاری، فرهنگی و اجتماعی، اجلاس وزراء، کارشناسان و سران کشورهای عضو اتحادیه آ. سه. آن و صدور اعلامیه های مختلف نشان دهنده گستردگی سفرهای دیپلماتیک میان کشورهای آسیای جنوب شرقی می باشد. اکنون (۲۰۰۵) هر ماهه به طور متوسط ۵۰ نشست کارشناسی و رسمی در سطوح مختلف در آ. سه. آن برگزار می گردد که از آغاز سال ۲۰۰۵ بالغ بر ۵۵۰ نشست می گردد. فعالیت شبکه دانشگاهی آ. سه. آن (AUN) و همکاری این

سازمان با دانشگاه های کشورهای عضو باعث شده است، دانشجویان زیادی از کشورهای منطقه با استفاده از بورس های تحصیلی در این دانشگاه ها به تحصیل مشغول شوند. دانشگاه مذهبی الجنید در سنگاپور سالانه، میزبان طلاب دینی و روحانیون زیادی از کشورهای اندونزی، مالزی، برونئی و دیگر مسلمانان کشورهای منطقه می باشد. همچنین وجود رسانه های سمعی و بصری مشترک، جوامع آ. سه. آن را به یکدیگر متصل کرده است. (۳۲)

تأسیس مرکز انرژی آ. سه. آن در سال ۱۹۹۹، با هدف اتصال ده عضو آ. سه. آن از طریق خطوط لوله گاز و نفت بر اساس احساس نیاز کشورهای اتحادیه، به همکاری در بخش انرژی می باشد. در حال حاضر کشورهای میانمار- تایلند، سنگاپور- اندونزی، تایلند- مالزی و برونئی - مالزی از طریق خطوط لوله گاز بهم مرتبط می باشند. در میان کشورهای عضو آ. سه. آن برونئی، مالزی، اندونزی، صادرکننده نفت و کشورهای سنگاپور، تایلند، فیلیپین واردکننده آن می باشند. دومین پروژه ای که کشورهای عضو در ساخت آن مشارکت دارند؛ شبکه انتقال برق آ. سه. آن است. شبکه های برق مالزی - سنگاپور، تایلند- مالزی، تایلند- لائوس و سارواک- مالزی و سنگاپور- باتام در حال بهره برداری می باشد. (۳۳)

**سطح قدرت در منطقه اکو و آ. سه. آن و نقش آن در همگرایی**  
برای بررسی میزان قدرت نسبی از شاخص تولید ناخالص داخلی (GDP) استفاده کردیم، خصوصاً در جهان امروز که نوعی همبستگی آماری معنی دار بین کشورهای دارنده تولید ناخالص ملی بالا و نفوذ سیاسی بیشتر آن ها در مسائل بین المللی وجود دارد. سه عضو بنیانگذار اکو هر چند در منطقه از قدرت قابل ملاحظه ای برخوردارند (جدول ۳) و توانایی نسبی در تغییر سیاست های بقیه کشورهای عضو اکو را دارند، اما مشکل در این

جدول ۴- تولید ناخالص داخلی آ. سه. آن \*\* (۲۰۰۴)

نام کشور	میلیارد دلار آمریکا
اندونزی	208.2
برونئی	4.7
تایلند	143.3
سنگاپور	91.4
فیلیپین	80.4
لائوس	2.0
کامبوج	4.2
مالزی	103.2
میانمار	9.6
ویتنام	39.0

جدول ۳ تولید ناخالص داخلی اکو\* (۲۰۰۲)

نام کشور	میلیون دلار آمریکا
آذربایجان	6156
ازبکستان	9707
افغانستان	4048
ایران	115912
پاکستان	69576
تاجیکستان	1217
ترکمنستان	8800
ترکیه	181569
قزاقستان	24447
قرقیزستان	1615

\*[http://www.ecosecretariat.org/ftproot/Publications/Annual\\_Economic\\_Report/Macro\\_economic\\_o\\_verview\\_of\\_ECO\\_countries](http://www.ecosecretariat.org/ftproot/Publications/Annual_Economic_Report/Macro_economic_o_verview_of_ECO_countries).

\*\* : <http://www.asean.or.jp/eng/general/base/glance2004.html>



است که اولاً این سه کشور با یکدیگر اتفاق نظر نداشته و هر یک سیاست خاص خود را تعقیب می‌کنند؛ و ثانیاً قدرت‌هایی مانند روسیه، چین و آمریکا در سال‌های اخیر حضور بیشتری در منطقه داشته و با انعقاد قراردادهای اقتصادی، دفاعی و امنیتی با کشورهای آسیای مرکزی و همسویی در مسائل منطقه از جانب آن‌ها، (همکاری روسیه و چین در گروه شانگهای) مجال فعالیت را از کشور ایران، پاکستان و ترکیه گرفته‌اند. تلقی دولت‌های آسیای میانه از بنیادگرایی اسلامی به عنوان یک تهدید باعث گردیده است که آن‌ها با روسیه، چین و آمریکا در برابر به اصطلاح تهدید بنیادگرایی اسلامی موافقتنامه‌های دفاعی امضا نمایند. بسیاری از رهبران کشورهای آسیای میانه و افغانستان به جای گرایش به ایران به عنوان عضو اصلی اکو، مشکلات امنیتی خود را از طریق توسل به قدرت‌های فرمانفرما منطقه‌ای چون آمریکا و اسرائیل مدیریت می‌کنند.

در مورد آ.سه. آن باتوجه به شاخص‌های اقتصادی (جدول ۴)، کشورهای اندونزی، مالزی، سنگاپور، تایلند و فیلیپین قدرتمندترین کشورهای منطقه هستند. کشور ویتنام هر چند از جهت سخت‌افزارهای نظامی با کشورهای فوق برابری می‌کند، ولی به دلیل ضعف اقتصادی یارای رقابت با آن‌ها را ندارد. پنج کشور فوق همگی اعضای بنیان‌گذار آ.سه. آن هستند و اراده لازم جهت تقویت سازمان و قدرت تأثیرگذاری به سایر اعضا را دارا می‌باشند. از طرف دیگر مشکلات امنیتی این منطقه قابل مقایسه با منطقه اکو نیست؛ نتیجتاً ضرورتی برای توسل کشورهای آ.سه. آن در جلب حمایت از قدرت‌های بزرگ برون منطقه‌ای وجود ندارد.

## ساختار روابط

ساختار روابط به معنی ماهیت روابط کشورهای عضو سازمان بین‌حد مثبت و حد منفی یک طیف می‌باشد. اگر حد مثبت روابط را اتحاد و حد

منفی را جنگ تلقی کنیم، ماهیت روابط یک منطقه را می‌توان ترسیم کرد. در میان اعضای آ.سه. آن نیز در گذشته زمینه‌های بالقوه برای واگرایی وجود داشته است، اما با پایان یافتن جنگ سرد و گرایش کشورهای کمونیستی منطقه به غرب و کشورهای طرفدار غرب در منطقه آسیای جنوب شرقی، این زمینه‌ها کاهش قابل ملاحظه‌ای یافته‌اند. علاوه بر این مشارکت و منافع اقتصادی زمینه‌های اختلاف انگیز را تحت پوشش قرار داده است. موضوع مهمتر، اینکه اتحادیه آ.سه. آن از ابتدای شروع کار خود، نقش یک داور را در حل معضلات و اختلافات منطقه‌ای بازی کرده است. بنابراین از جهت ساختار روابط، کشورهای آ.سه. آن بیشتر در نقطه تعادل قرار دارند و خصومت‌های سیاسی خشونت‌بار بین آن‌ها سابقه ندارد. ولی شکی نیست که از جهت اقتصادی آن‌ها با یکدیگر رقابت‌هایی دارند.

در منطقه اکو، هر چند مجادلات سیاسی و اختلافات مرزی هر از گاهی در کشورهای عضو بروز می‌کند، ولی در تاریخ تشکیل اکو، کشورهای عضو هیچ وقت درگیر خشونت نظامی مرگبار نبوده‌اند. کشورهای آسیای مرکزی عضو اکو به دلیل قرار گرفتن در حاکمیت اتحاد شوروی سابق مجالی برای برخورد نظامی نداشتند. جمهوری آذربایجان با ارمنستان درگیر برخورد نظامی است که ربطی به همگرایی در اکو ندارد؛ زیرا ارمنستان عضو اکو نیست. بنابراین از جهت طیف روابط، کشورهای اکو دارای پیشینه برخورد نظامی یا جنگ نبوده‌اند و این امر می‌تواند نکته مثبتی در فرآیند همگرایی کشورهای اکو باشد. حداقل این مفهوم را می‌رساند که آن‌ها اختلافات غیرقابل فائق شدن از طریق دیپلماسی را ندارند.

## نقش قدرت‌های اثر گذار برون منطقه‌ای

قدرت‌های اثر گذار در منطقه اکو، یعنی روسیه، آمریکا، اتحادیه اروپا، چین و اسرائیل در سال‌های اخیر، هر یک به تناسب اهداف خود، دست به اقدامات گوناگونی در منطقه زده‌اند، و از شیوه‌های مختلفی برای تأثیرگذاری و نفوذ در کشورهای عضو این سازمان بهره‌جسته‌اند. کمک‌های مادی و بازرگانی، سرمایه‌گذاری اقتصادی، تلاش‌های فرهنگی و آموزشی، تبلیغات، اتحاد رسمی یا اعزام نیرو، کمک‌های نظامی، بهره‌گیری از سازمان ملل متحد، مقابله و براندازی، شیوه‌های متنوعی بوده است که قدرت‌های مذکور با استفاده از ترتیبات دو جانبه یا چند جانبه در منطقه به اجرا گذارده‌اند. پنج کشور آسیای مرکزی و آذربایجان، صحنه رقابت فشرده و سنگین قدرت‌های اثر گذار بوده است. جنگ‌های داخلی تاجیکستان، افغانستان و قزاق، نمونه‌هایی از مداخله‌ی قدرت‌های بزرگ در منطقه اکو به شمار می‌روند. این قدرت‌ها حتی در مذاکرات صلح بین کشورهای منطقه نیز نقش خود را ایفا کرده‌اند. حمایت‌های آمریکا از الگوی لائیک ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز، کمک‌های مالی زیاد به این کشورها در جهت دور شدن از ایران و روسیه، گسترش ناتو در این کشورها، تلاش روسیه برای کسب موقعیت گذشته خود در خارج نزدیک، تلاش این قدرت‌ها در بر خطر جلوه دادن بنیادگرایی اسلامی و متهم کردن ایران به حمایت از آن، توسعه روابط اسرائیل و ترکیه، تلاش در جذب ترکیه و کشورهای آسیای مرکزی در نهادهای



اروپایی، تاثیر قدرت‌های بزرگ در مسائل دریای خزر و خطوط عبور نفت و گاز منطقه همگی در انسجام سازمانی اکو مثبت تلقی نمی‌شود. (۳۴)

در آسیای جنوب شرقی نیز قدرت‌های خارجی تاثیرات زیادی داشته‌اند، اما این تاثیرات بیشتر همگرایی را باعث شده‌اند تا واگرایی. در طول دهه ۱۹۶۰ تهدید کمونیسم شوروی در منطقه آسیای جنوب شرقی و حمایت شوروی از ویتنام باعث شد که کشورهای اندونزی، مالزی، فیلیپین، سنگاپور و تایلند با کمک غرب، اختلافات خود را کنار گذاشته و همکاری‌های دوستانه را جهت دفع خطر مشترک جایگزین آن کنند. البته همین تهدید کمونیسم در منطقه آر. سی. دی نیز وجود داشت، اما این کشورها موضع مشترکی در قبال آن نداشتند. ظهور احزاب کمونیست از سال ۱۹۲۱ در کشورهای آسیای جنوب شرقی و نقش فعال آن‌ها در تبلیغ نظام سوسیالیستی، غرب را بر آن داشت که کمک‌های اقتصادی به کشورهای آسیای جنوب شرقی را در اولویت قرار دهد.

نقش ایالات متحده آمریکا در تحکیم رژیم‌های منطقه آ. سه. آن، کمک‌های مالی واشنگتن و ورود سرمایه‌های غربی به منطقه، کمک‌های آمریکا به اندونزی و تحکیم سیاست نظم نوین سوهارتو، حضور آمریکا در فیلیپین، پیوندهای تاریخی آمریکا با تایلند، اراده آمریکا در سرپا نگاه داشتن رژیم حاکم بر سنگاپور و ادامه این روند به علت استمرار جنگ ویتنام و همچنین در دوره پس از جنگ سرد، قابل قیاس با منطقه اکو نمی‌باشد. البته سیاست گرایش به غرب از طرف کشورهای آ. سه. آن در این کمک‌ها بسیار تاثیر گذار بوده است. در منطقه اکو به علت وقوع انقلاب اسلامی ایران و اتخاذ موضع ضد غرب در این کشور و گرایش پاکستان و ترکیه به غرب و کمک‌های غرب به این دو کشور اخیر و در عوض تحریم ایران توسط واشنگتن، واگرایی در اکو بیشتر جلوه گر بوده است.

با پایان یافتن جنگ سرد، به علت قطع کمک‌های شوروی سابق و روسیه به کشورهای کمونیست منطقه و تغییر در سیاست‌های خارجی این کشورها و سرخوردگی آن‌ها از نظام سوسیالیستی به علت وجود مشکلات اقتصادی و گرایش آن‌ها به غرب، و از جانب دیگر لغو تحریم علیه این کشورها از سوی شرق زمینه‌های همگرایی بین کشورهای منطقه آ. سه. آن روز به روز رشد یافت.

نقش دیگر قدرت‌های خارجی مثل چین، ژاپن، کره جنوبی و ... نیز با حضور سرمایه‌ها و فن‌آوری آن‌ها در کشورهای آسیای جنوب شرقی و در کل، قرار گرفتن اتحادیه آ. سه. آن در منطقه رشد و همسایگی آن با کشورهای تازه صنعتی شده و الگو برداری از روش آن‌ها برای توسعه، در جهت همگرایی منطقه‌ای در آ. سه. آن، مثبت ارزیابی می‌شود.

## نتیجه گیری

شاید مهمترین شاخص بالندگی آ. سه. آن و توسعه نیافتگی اکو را بتوان از طریق وب سایت آن‌ها نشان داد. در وب سایت آ. سه. آن در هر موردی اطلاعات موجود است و غالب آن‌ها جدید هستند. اما در وب سایت اکو، اولاً قدرت جستجو بسیار محدود و ثانیاً اطلاعات ناقص و قدیمی است. خواننده از طریق ماخذ این مقاله تفاوت آن‌ها را به خوبی احساس خواهد کرد.

فلسفه ایجاد آ. سه. آن و اکو بسیار به یکدیگر شبیه است، هر دو سازمان با هدف دوری جستن از کمونیسم و با تشویق غرب تأسیس و تداوم یافتند. ولی پویایی این دو سازمان در طول زمان تا حدودی متفاوت بوده است. در مجموع کارنامه آ. سه. آن در ابعاد مختلف خصوصاً بعد اقتصادی درخشان‌تر از اکو است. با این وصف هر دو سازمان برای رسیدن به سطوح بالای همگرایی راه بس درازی در پیش دارند. از جهت انسجام اجتماعی، اکو امتیازات بیشتری در جهت همگرایی دارد، تکثر اجتماعی در آ. سه. آن به مراتب بیشتر از اکو است. ولی از جهت انسجام سیاسی، اقتصادی و سازمانی موقعیت آ. سه. آن بهتر است. هر چند در منطقه آ. سه. آن دیدگاه‌های سیاسی متفاوتی وجود دارد، ولی شکاف سیاسی در اکو به مراتب بیشتر است. تفاوت دیدگاه‌های سیاسی کشورهای عضو اکو، اراده سیاسی این دولت‌ها را برای تقویت اکو متزلزل کرده است. با این حال دیدگاه‌های سیاسی کشورهای اکو به آن شدت نیست که در مسیر همکاری اقتصادی خلل اساسی وارد کند، ولی شاید در فرآیند همگرایی تأخیر ایجاد نماید. در بعد اقتصادی، عملکرد آ. سه. آن بهتر از اکو بوده است؛ شاید این به خاطر موقعیت ژئوپولیتیک آ. سه. آن باشد که کشورهای منطقه را به همکاری بیشتر تشویق کرده است. شاخص‌های اقتصادی خصوصاً الگوی تجارت درون منطقه‌ای، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی درون منطقه‌ای و تمهیدات نهادی جهت همکاری اقتصادی در آ. سه. آن پیشرفت بهتری داشته است. ولی راهبرد آ. سه. آن، اکو و نقشه راه آن‌ها برای آینده بسیار به یکدیگر شبیه است. هر دو سازمان چارچوب سیاستی برای رسیدن به اولین فاز همگرایی، یعنی "منطقه آزاد تجارت" که تعرفه‌های تجاری درون منطقه‌ای به صفر می‌رسد، را تعریف کرده‌اند و یک افق زمانی ۱۵ ساله را برای رسیدن به این هدف پیش بینی کرده ولی در عمل آ. سه. آن بسیار جلو افتاده است. این نشان می‌دهد که هر دو سازمان برای رسیدن به موقعیتی چون اتحادیه اروپا راه بس درازی در پیش دارند. شاید یکی از دلایل اصلی پیشرفت شاخص تجارت درون منطقه‌ای در آ. سه. آن کارایی بخش خصوصی در این منطقه است، در حالی که در غالب کشورهای اکو، بخش دولتی غالب است و این فرآیند تبادلات اقتصادی را دچار کرحتی و ضعف می‌کند. بنابراین اصلاحات ساختاری و گرایش بیشتر به اقتصاد بازار در کشورهای اکو، فرآیند همگرایی این سازمان را تقویت می‌کند. در هر دو منطقه، مزیت‌های نسبی برای همکاری اقتصادی وجود دارد، ولی در آ. سه. آن این مزیت‌ها بیشتر شناخته شده است. مهمترین مزیت نسبی در اکو، همکاری در زمینه شبکه حمل و نقل است که ایران در قلب این شبکه قرار دارد. متأسفانه به دلیل ضعف زیر ساخت‌های سرمایه‌گذاری خارجی در ایران، این شبکه پیشرفت انقلابی جهت به هم پیوندی کشورهای منطقه نداشته است. بنابراین لازم است که مشارکت شرکت‌های خارجی جهت سرمایه‌گذاری در شبکه حمل و نقل اکو، خصوصاً ایران، توجه بیشتری گردد. در بعد انسجام سازمانی، وفاداری سازمانی در آ. سه. آن بیشتر از اکوست؛ در واقع در منطقه آ. سه. آن سازمان‌های تجاری رقیب وجود ندارد، در حالیکه در اکو وفاداری سازمانی کشورهای عضو کم‌رنگ است. با اینحال، کشورها بر اساس محاسبه سود و هزینه به سازمان‌های تجاری

دبیرخانه آکو متحول گردد. هر چند دبیرخانه آکو در تهران فعالیت‌هایی در این راستا انجام می‌دهد، ولی این فعالیت‌ها با نقطه ایده آل فاصله زیادی دارد. دبیرخانه آکو باید برای آکو راهبرد کاربردی تعریف کند و توافقنامه‌های اجلاس‌های رسمی آکو باید ماهیت الزام آور حقوقی برای اعضا داشته باشد.

۲- کشورهای آکو برای تقویت همکاری باید بسترهای فعالیت بخش خصوصی را هموارکنند. برای این کار، حداقل می‌توان برای بازرگانان روایدهای سالیانه صادر کرد تا کم‌کم شرط روایید برای رفت و آمد اتباع کشورهای عضو حذف گردد.

۳- تقویت شبکه حمل و نقل مهمترین مزیت نسبی کشورهای عضو است. امکانات کارشناسی و سرمایه‌های کشورهای عضو، خصوصاً ایران که در مرکز این شبکه قرار دارد، اجازه تقویت این شبکه را نمی‌دهد. توصیه می‌گردد کشورهای عضو با بستر سازی نهادی، امکان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را در این حوزه فراهم کنند. همینکه کشورهای عضو از طریق راه‌های مواصلاتی به یکدیگر متصل شدند، فرآیند همگرایی به بخش‌های دیگر اقتصادی تسری می‌یابد.

#### پی‌نوشت‌ها:

- \* Association of Southeast Asian Nations
- \*\* Economic Cooperation Organisation
- \*\*\* Regional Cooperation for Development

#### منابع:

۱- رجوع شود به:

Luis J. cantori and Steven L. spiegel, The International politics of Regions, (New Jersey: prenticeHall, Englewood cliffs, 1970) pp.3-30

۲- رجوع شود به:

David J. Dennis and Zainal Aznam Yusof, Developing Indicators of ASEAN Integration-A Preliminary Survey for a Roadmap, from [http://www.aisaid.gov.au/publications/pubout.cfm?ID=3082\\_6586\\_6994\\_2657\\_9229](http://www.aisaid.gov.au/publications/pubout.cfm?ID=3082_6586_6994_2657_9229)

۳- رجوع شود به:

Luis J. cantori and Steven L. spiegel, Op.cit.

۴- همان.

۵- اولگا آلیکس، تامس ساین، گسل‌های منازعه در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی، مترجمان: محمود رضا گلشن‌پژوه، عباس کاردان، حسن سعید

گرایش پیدا می‌کنند؛ اگر آکو ثابت کرد که برای اعضا سود و منفعت بیشتری در پی دارد، قطعاً اعضا به آن گرایش بیشتری نشان خواهند داد. از جهت ماهیت ارتباطات، کشورهای آکو پیشرفت‌هایی داشته‌اند که شاخص آن می‌تواند احداث پروژه خط آهن سراسری قزاقستان - ایران - ترکیه باشد که تقریباً کشورهای آکو را به همدیگر پیوند می‌دهد، ولی تشریفات گمرکی و صدور ویزا فرآیند ارتباط را میان این کشورها با تأخیر مواجه می‌کند. هر چند کشورهای آکو توافق کردند که حداقل تسهیلات صدور ویزا برای بازرگانان کشورهای عضو با تأخیر کمتری صورت گیرد، ولی در عمل کماکان مشکلات صدور ویزا نقش بارز دارنده ایفا می‌کند. تجربه ایران و ترکیه نشان داد که حذف ویزا نقش مهمی در ارتباطات مردمی کشورها ایفا می‌کند، بنابراین حذف ویزا می‌تواند گام مؤثری در تقویت ساختار ارتباطات کشورهای عضو داشته باشد. کشورهای آ.سه. آن‌ها تنها پیش‌نویس توافقنامه حذف ویزا را امضاء کردند، بلکه رفت و آمد اتباع این کشورها به یکدیگر راحت‌تر از آکو صورت می‌گیرد. در واقع تسهیلات نهادی برای رفت و آمد بخش خصوصی در آ.سه. آن پیشرفته‌تر از آکو است. در بعد راه‌های مواصلاتی، هر چند کشورهای آکو بیش از آ.سه. آن احتیاج به چنین جاده‌هایی دارند، ولی کشورهای آ.سه. آن از این جهت جلوتر از آکو هستند. از جهت ساختار روابط، هر دو سازمان در وضعیت تعادل قرار دارند؛ یعنی کشورهای عضو تجربه خشونت نظامی شدید علیه یکدیگر نداشتند. در بعد دخالت قدرت‌های خارجی به دلیل تفاوت موقعیت ژئوپلیتیک این دو منطقه، قدرت‌های بزرگ گرایش بیشتری به مداخله در منطقه آکو از خود نشان داده‌اند. منافع قدرت‌های بزرگ جهان با منافع ایران در افغانستان، آسیای مرکزی و قفقاز همخوانی ندارد و این امر عامل منفی در فرآیند همگرایی آکو ایفا می‌نماید. با این وصف، به دلیل حاکمیت حزب اسلام‌گرا در ترکیه که قطب اصلی آکو است و روابط مثبت این حزب با جمهوری اسلامی ایران و صف بندی سیاسی اکثر کشورهای آکو در پشت سر ترکیه، این امر دخالت منفی قدرت‌های خارجی را در منطقه کم‌رنگ می‌کند. به هر حال، اگر آکو در برنامه‌های اقتصادی خود موفق عمل کند دخالت منفی قدرت‌های خارجی تحت الشعاع آن قرار خواهد گرفت. ژئوپلیتیک آ.سه. آن به گونه‌ای است که قدرت‌های بزرگ در آنجا دچار درگیری منافع نیستند. از طرف دیگر، کشورهای آ.سه. آن نیز با منافع قدرت‌های بزرگ رقابت و تضاد ندارند و این امر نقش قدرت‌های بزرگ را در همگرایی آ.سه. آن مثبت کرده است.

خلاصه اینکه شاخص‌های مختلف آ.سه. آن را موفق‌تر از آکو نشان می‌دهد، ولی این بدان معنا نیست که راه پیشرفت آکو بسته است. تحقیق حاضر نشان می‌دهد که مشکل اصلی آکو فقدان پتانسیل‌های اقتصادی همکاری نیست، بلکه مشکل اصلی فقدان اراده سیاسی و زیرساخت‌های نهادی جهت پویا سازی این سازمان می‌باشد. برای تقویت همگرایی در آکو راهبردهای زیر توصیه می‌گردد:

۱- تقویت دبیرخانه آکو و افزایش کادر متخصص آن. برای فایده‌مند کردن اجلاس‌های سران و وزیران و ضرورت تدوین دستور کارهای دقیق کارشناسی و جذاب برای کشورهای عضو باید ساختار

کلاهی خیابان (تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۸۲)، صص ۲۵۶-۲۵۹.

۶- راجان منون، "امنیت در آسیای مرکزی، پس از فروپاشی شوروی"، ترجمه منوچهر شجاعی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ش. ۱۱۶-۱۱۵، فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۶، ص ۱۰۹.

۷- رجوع شود به:

Wikipedia, the online free encyclopedia  
([http://cn.wikipedia.org/wiki/Southeast\\_Asia](http://cn.wikipedia.org/wiki/Southeast_Asia))

۸- همان.

۹- کتاب سبز اکو، گردآوری و تنظیم دفتر امور اکو، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی (تهران: وزارت امور خارجه ۱۳۷۷) صص ۹۵-۱۳۴.

۱۰- عنایت اله یزدانی، "نقش اسلام در آسیای مرکزی پس از فروپاشی شوروی"، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۴۸، زمستان ۱۳۸۳، صص ۱۹۶-۲۰۱.

۱۱- رجوع شود به:

Website of ECO Cultural Institute, Activities of ECO's cultural institute, from  
<http://www.ecoeco.org/pgs/activities.html>

۱۲- رجوع شود به:

Wikipedia, the online free encyclopedia, from  
[http://en.wikipedia.org/wiki/Southeast\\_Asia](http://en.wikipedia.org/wiki/Southeast_Asia)

۱۳- "اکو: صاحبان نیمی از ثروت جهان ناموفق در برنامه ریزی و اجرا"، نشریه خراسان، ۷۹/۳/۱۹.

۱۴- محمد بروجردی، کتاب سبز آ.سه. آن، (تهران: وزارت امور خارج، ۱۳۸۰)، صص ۲۴-۲۵.

۱۵- حسن مرزوقی، شناخت اقتصاد و تجارت آ.سه. آن، (تهران: موسسه پژوهش های بازرگانی، ۱۳۷۶)، صص ۱۶-۱۸.

۱۶- رجوع شود به:

ASEAN Investment Projects submitted BOI in 2005 (Jan.-June), from  
[http://www.boi.go.th/english/download/other\\_statistics/586/T.ASEAN1\\_2.pdf](http://www.boi.go.th/english/download/other_statistics/586/T.ASEAN1_2.pdf)

۱۷- رجوع شود به:

[http://www.ecosecretariat.org/ftpoot/Publications/Annual\\_Economic\\_Report/Macro\\_economic\\_overview\\_of\\_ECO\\_countries](http://www.ecosecretariat.org/ftpoot/Publications/Annual_Economic_Report/Macro_economic_overview_of_ECO_countries).

۱۸- همان.

۱۹- رجوع شود به:

<http://www.bpd.ir/tahlil.asp> WTO, World Trade Statistics, from

۲۰- جهت مطالعه بیشتر ر.ک به: کتاب سبز اکو، پیشین، جدول های صفحات ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۱۸، ۱۲۶، ۱۳۰ و ۱۳۶.

۲۱- رجوع شود به:

Overview of ASSOCIATION OF SOUTHEAST ASIAN NATIONS, from <http://www.ascansec.org/64.htm>

۲۲- رجوع شود به:

<http://www.ascansec.org/12021.htm>

۲۳- رجوع شود به: حبیب اله ابوالحسن شیرازی، "تداوم اقتدارگرایی در آسیای مرکزی"، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۷، بهار ۱۳۸۴.

۲۴- علی امید، "تاثیر فروپاشی شوروی بر ژئوپلیتیک ایران، رساله کارشناسی ارشد روابط بین الملل (دانشگاه تهران: ۱۳۷۴)، ص ۸۰.

۲۵- رجوع شود به:

Profile: Association of South-East Asian Nations, from  
[http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/country\\_profiles/4114415.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/country_profiles/4114415.stm)

۲۶- رجوع شود به:

ASEAN Website, Overview of Politics and Security, from  
<http://www.ascansec.org/92.htm>

۲۷- رجوع شود به:

ASEAN Website, External relations, from  
<http://www.ascansec.org/4918.htm>

۲۸- رجوع شود به:

[http://www.ecosecretariat.org/ftpoot/Publications/Annual\\_Economic\\_Report/Macro\\_economic\\_overview\\_of\\_ECO\\_countries](http://www.ecosecretariat.org/ftpoot/Publications/Annual_Economic_Report/Macro_economic_overview_of_ECO_countries).

۲۹- رجوع شود به:

ASEAN Website, Meetings and Events, from [http://www.Aseansec.org/meetings\\_events.htm](http://www.Aseansec.org/meetings_events.htm)  
Eco Press Releases, From  
<http://www.ecosecretariat.org/MainMenu/PressReleases.htm>

۳۰- رجوع شود به:

[http://www.ecosecretariat.org/ftpoot/Publications/Annual\\_Economic\\_Report/Macro\\_economic\\_overview\\_of\\_ECO\\_countries](http://www.ecosecretariat.org/ftpoot/Publications/Annual_Economic_Report/Macro_economic_overview_of_ECO_countries).

۳۱- رجوع شود به:

ASEAN Website, tourism, from  
<http://www.aseansec.org/7299.htm>

۳۲- رجوع شود به:

ASEAN Website, Functional Cooperation, from  
<http://www.ascansec.org/8558.htm>

۳۳- عباسعلی مهرعلیان، "آ.سه. آن: دستاوردها و چالش ها"، دیدگاه ها و تحلیل ها، شماره ۱۴۷، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۰، ص ۴۰.

۳۴- محمدعلی بصیری و مژگان ایزدی زمان آبادی، "اهداف سیاست خارجی آمریکا در آسیای مرکزی"، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال سیزدهم، دوره چهارم، شماره ۴۸، زمستان ۱۳۸۳، صص ۹۱-۱۲۷.